

3^ο Μάθημα: Καταβολές του ηθικού και πολιτικού φιλελευθερισμού - Ο Χομπς και η Θεμελίωση του Κοινωνικού Συμβολαίου

Δευτέρα, 24 Μαρτίου 2025

1. Εισαγωγή - Βασικά ερωτήματα

- Τι θα συνέβαινε αν δεν υπήρχε κράτος;
- Η εξουσία γεννιέται από τη βία ή από τη συναίνεση;

Το έργο του Χομπς αποτελεί μια από τις πιο επιδραστικές θεωρίες για τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας ως αναγκαίας προϋπόθεσης της ειρήνης και της αυτοσυντήρησης.

2. Λεβιάθαν (1651): Ιστορικό πλαίσιο και σκοπός του έργου

- Αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος (1642–1651): σύγκρουση ανάμεσα σε βασιλικούς και κοινοβουλευτικούς για τη φύση και την πηγή της εξουσίας, την επιβολή φορολογίας, τη θρησκευτική ελευθερία και τις αρμοδιότητες του Κοινοβουλίου.
- Εκτέλεση Καρόλου Α' (1649): Για πρώτη φορά στην ευρωπαϊκή ιστορία βασιλιάς δικάζεται και εκτελείται από τους υπηκόους του.
- Ο Κάρολος αρνείται να αναγνωρίσει την αρμοδιότητα του δικαστηρίου που τον δικάζει. Υποστήριξε ότι δεν υπάρχει ανώτερη εξουσία από τη βασιλική και ότι μόνο ο Θεός μπορεί να κρίνει έναν βασιλιά. Επικαλέστηκε την εθιμική παράδοση και τον θεσμό του Στέμματος.
- Το δικαστήριο υποστήριξε ότι ο βασιλιάς είναι υπηρέτης του λαού και υπόκειται στον νόμο. Η εξουσία πηγάζει από τον λαό και όχι από θεία χάρη. Η προδοσία κατά του λαού είναι ανώτερη σε σοβαρότητα από την προδοσία κατά του βασιλιά.
- Ο Χομπς, εξόριστος στο Παρίσι, γράφει τον *Λεβιάθαν* (1651) ως απάντηση στο ερώτημα πώς μπορεί να αποτραπεί η αναρχία και να διασφαλιστεί η κοινωνική ειρήνη.
- Δεν τον απασχολεί ποιος κυβερνά (μοναρχία, ολιγαρχία, δημοκρατία), αλλά η ύπαρξη μιας ισχυρής και αδιαίρετης κυριαρχίας.

3. Η φυσική κατάσταση στον Χομπς

- Κατάσταση ισότητας και αμοιβαίας απειλής: Η ζωή “solitary, poor, nasty, brutish, and short”

- Δεν υπάρχουν νόμοι, κατοχυρωμένη ιδιοκτησία, ηθική δέσμευση → «πόλεμος όλων εναντίον όλων» (bellum omnium contra omnes).
- Ο φόβος του θανάτου ως η κινητήρια δύναμη για την αποδοχή της εξουσίας.

4. Η ανθρωπολογία του Χομπς: Ο άνθρωπος ως μηχανικό ον

- Ο άνθρωπος είναι υλικό και μηχανικό ον και διέπεται από τις επιθυμίες και τους φόβους του.
- Η πολιτική και η ηθική εξηγούνται με όρους φυσικής κίνησης, όχι με αναφορά στην ηθική ή τη θεολογία.

5. Το κοινωνικό συμβόλαιο

- Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι νοητικό εργαλείο, όχι ιστορικό γεγονός
- Αφορά τη μεταβίβαση όλων των φυσικών δικαιωμάτων (πλην της αυτοσυντήρησης) σε έναν κυρίαρχο (Λεβιάθαν).
- Σκοπός του κοινωνικού συμβολαίου είναι η διατήρηση της ειρήνης και της ζωής μέσω ισχυρής, απόλυτης και αδιαίρετης εξουσίας.
- Το συμβόλαιο ως pactum subjectionis: Οι πολίτες δεν διατηρούν πολιτικά δικαιώματα, αλλά υποτάσσονται στη βούληση του κυρίαρχου. Δεν υφίσταται δικαίωμα αντίστασης (εκτός από το έσχατο δικαίωμα της αυτοσυντήρησης).
- Ο κυρίαρχος δεν συμμετέχει στο συμβόλαιο και δεν δεσμεύεται από αυτό. Δεν έχει καμία συμβατική υποχρέωση ως προς τους υπηκόους του.
- Η εξουσία νομιμοποιείται όταν εκπληρώνει τη λειτουργία της: προστασία, ασφάλεια, τάξη. Όταν ο κυρίαρχος αποτυγχάνει να διασφαλίσει αυτά, η υπακοή αίρεται φυσικά, όχι στο πλαίσιο κάποιου δικαιώματος σε επανάσταση, αλλά ως λειτουργική διάλυση του κοινωνικού δεσμού.

6. Γιατί ο Λεβιάθαν είναι θεμελιώδες έργο πολιτικής σκέψης;

- Κοσμική, συμβολαιοκρατική θεμελίωση της εξουσίας. Ρήξη με τη θεολογική – μεσαιωνική παράδοση της ελέω Θεού εξουσίας.
- Εισαγωγή της φυσικής κατάστασης ως μεθοδολογικού εργαλείου.
- Πολιτική σκέψη με όρους μηχανικής, φυσικής κίνησης, φόβου και συμφέροντος.
- Καθιέρωση της έννοιας της κυριαρχίας ως αδιαίρετης και απόλυτης.

- Προκάλεσε ισχυρές αντιδράσεις και απαντήσεις (Λοκ, Ρουσσώ, φιλελεύθερη παράδοση).

Ο Χομπς θέτει το θεμέλιο του πολιτικού ρεαλισμού, εγκαινιάζει την κοσμική-συμβολαιοκρατική θεωρία της εξουσίας και καθορίζει το ζήτημα της νομιμότητας έναντι της αποτελεσματικότητας.

7. Χρήσεις και επιρροές του Χομπς

- Carl Schmitt: θεωρία της «κατάστασης εξαίρεσης»: Κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει πότε ο νόμος αναστέλλεται. Η πολιτική είναι απόφαση και όχι διαδικασία. Η δημοκρατία και ο φιλελευθερισμός, με τον πλουραλισμό και τη νομιμότητά τους, δυσκολεύονται να ανταποκριθούν σε καταστάσεις ακραίας κρίσης, όπου απαιτείται απόφαση χωρίς νομοτυπική βάση.
- 20ός αιώνας: νομιμοποίηση ισχυρών κρατών, 21^{ος} αιώνας: Διαρκείς αλληπάλληλες καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.
- Σύγχρονοι προβληματισμοί: επιτήρηση, big data, predictive governance ως μορφές ενός «ψηφιακού Λεβιάθαν».

8. Χομπς: Απολογητής του απολυταρχισμού ή πρόδρομος του φιλελευθερισμού;

A. Απολογητής του απολυταρχισμού

- Υποστηρίζει την απόλυτη κυριαρχία
- Δεν αναγνωρίζει δικαιώματα, ούτε το δικαίωμα στην εξέγερση έναντι μιας άδικης εξουσίας
- Κλείνει το πεδίο άσκησης πολιτικής, δεν αναγνωρίζει ρόλο στη λογοδοσία και τη συμμετοχή

B. Πρόδρομος του φιλελευθερισμού

- Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι αποτέλεσμα εθελούσιας συναίνεσης
- Αναγνωρίζει το δικαίωμα (τη φυσική προδιάθεση) στην αυτοσυντήρηση
- Αναλύει την εξουσία με όρους ωφελιμιστικούς

8. Ερωτήματα προς συζήτηση

- Είναι ο Χομπς απολογητής του απολυταρχισμού ή πρόδρομος του φιλελευθερισμού;

- Μέχρι πού φτάνει το όριο της υποταγής προς χάρη της ασφάλειας;
- Ποιες χομπσιανές ιδέες βλέπουμε σε σύγχρονες κρίσεις (π.χ. πανδημία, πόλεμος κατά της τρομοκρατίας);
- Η τεχνολογική επιτήρηση είναι μια νέα μορφή Λεβιάθαν;

Προτάσεις για περαιτέρω μελέτη:

Thomas Hobbes, Λεβιάθαν (1651), κυρίως τα κεφάλαια 13-18.

Carl Schmitt, Political Theology (1922).

Quentin Skinner, Hobbes and Republican Liberty (2008).

Noel Malcolm, Aspects of Hobbes (2002).